

Türkiye’de Refah Rejimi ve Kapitalizmle Flört: Kadın İstihdamı Projeleri ve *Argande* Örneği

Melek HALİFEOĞLU¹

ORCID: 0000-0002-4307-2130

Öz

Bu çalışma, neoliberal genişleme sürecinde Akdeniz refah rejimi kavramı çerçevesinde kadın istihdamını artırmaya yönelik projeleri, toplumsal cinsiyet bakışıyla analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda, refah devleti ve refah rejim türlerine ilişkin literatür değerlendirmesi yapılmış, refah Türkiye’de refah rejiminin Güney Akdeniz/Avrupa refah rejimi olduğu belirtilmiştir. Çalışmada kadını güçlendirme amaçlı sosyal politikalara, Türkiye’de kadın istihdamını artırmaya yönelik projelere ve son olarak *Argande* markası örneğinde kadın istihdam politikalarının sınıfsal gerçekliğine odaklanmaktadır. Güney Akdeniz refah rejimi ülkelerinde zayıf yasal ve kurumsal temele dayanan sosyal politikalarda devletin sorumluluğunun azaldığı görülür. Muhafazakâr rejimlerden farklı olarak Güney Akdeniz rejiminde aile odaklı (*familistic*) model daha köklü olduğu için devletin finanse ettiği aile yardımları daha düşük düzeydedir. Böylece, sosyal refah ve bakım sorumlulukları aileye ve toplumsal dayanışmaya yüklenir. Toplumsal dayanışmanın önemli göstergelerinden biri olan projeler, sermayenin finanse ettiği istihdam politikaları şekline bürünmektedir. Ancak, yoksul-tekil kadınların başarı hikâyelerine odaklanan projeler, sınıfsal ilişkilerdeki cinsiyetçi ayrımı örter. Bu açıdan, maddeci bir yöntemsel analiz çerçevesinde çalışmada kadının özgürleşmesini savunan feminist düşüncenin yorumu, kadın istihdamı politikaları temelinde eleştirilmektedir. Sonuç olarak, sınıfsal bir değerlendirmeyle, kadının ekonomik özgürleşme talebinde feminizmin neoliberal genişlemeye nasıl hizmet ettiğini sorgulanmakta ve bu yüzden feminist teorinin kendisini güncellemesi gerektiği ileri sürülmektedir.

Anahtar kelimeler: neoliberalizm, Refah Rejimi, Türkiye, Kadın İstihdamı Politikaları

1. Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, mhalfieoglu@bingol.edu.tr

Welfare Regime and Flirting with Capitalism in Turkey: Women's Employment Projects and the Case of *Argande*

Abstract

The objective of this study is to examine the projects targeting the enhancement of women's employment within the context of the Mediterranean welfare regime concept, taking into account the gendered analysis in the context of neoliberal expansion. In this context, the literature on the welfare state and welfare regime types is reviewed and it is stated that the welfare regime in Turkey is the southern Mediterranean welfare regime. The study focuses on social policies aimed at empowering women, projects aimed at increasing women's employment in Turkey, and finally the class reality of women's employment policies in the case of the *Argande* brand. In Southern Mediterranean welfare regime countries, the state's responsibility for social policies based on weak legal and institutional foundations is diminishing. Unlike conservative regimes, the *familistic* model is more deeply rooted in the Southern Mediterranean regime, which results in lower levels of state-funded family benefits. Thus, social welfare and care responsibilities are placed on the family and social solidarity. Projects, one of the important indicators of social solidarity, take the form of employment policies financed by capital. However, projects that focus on the success stories of poor-single women cover up the gendered distinction in class relations. In this respect, within the framework of a materialist methodological analysis, the study criticizes the interpretation of feminist thought, which advocates the emancipation of women, on the basis of women's employment policies. As a result, through a class assessment, it questions how feminism serves neoliberal expansion in the demand for women's economic emancipation and therefore argues that feminist theory needs to update itself.

Keywords: neoliberalism, Welfare Regime, Turkey, Women's Employment Policies

Giriş

1980 sonrası uygulamaya konan neoliberal politikalar, Keynesçi iktisadın ve sosyal refah devletinin ekonomik, toplumsal ve kültürel alanlarda piyasa disiplini zayıflattığı yönündeki eleştirilere bir yanıt niteliğindedir. 1929 Büyük Buhranı'nın ardından 1930'lu ve 1940'lı yıllarda işgücündeki artış, işçi sınıfının hükümetler üzerinde baskı kurmasını kolaylaştırmış ve bu durum, işsizlik ve yoksulluğa karşı bazı korumacı önlemler alınmasını mümkün kılmıştı. Ancak 1970'lerin başından itibaren neoliberal iktisat yaklaşımını benimseyen uzmanlar, sosyal refah devletinin işçiden yana varlığının sonucu olan işsizlik sigortası, sosyal yardım ve "tam istihdam"² taahhüdünün, sermaye karşısında işçilerin korku ve güvensizliklerini

2. Tam istihdam iddiası, sermayedar açısından gerçekçi bir politikayı oluşturmamaktadır. Sermaye kesiminin amacı düşük maliyetle yüksek kâr elde etmek olduğundan ve tam istihdam daha düşük ücretle çalışabilen emekçilerin rekabetini ortadan kaldıracığından, refah devletinin bu taahhüdü işçi açısından güven verici olmakla birlikte sermayedar açısından tehlikeli bir durum yaratmaya adaydır.

ortadan kaldırdığını ilan ettiler. Diğer taraftan, 1960’lı yıllarda giderek yoğunlaşan toplumsal hareketler – sivil haklar, kadın özgürlüğü, işçi hareketi, gey ve lezbiyen aktivizmi ya da Üçüncü Dünya kurtuluş mücadeleleri- neticesinde siyasal iktidarın otoritesinin zayıfladığını ve bu durumun emekçi kesimde direnişçi bir tavır teşvik ettiğini öne sürdüler. Böylece, piyasanın işleyiş mekanizmasının önünde duran taşların ayıklanması ve gerekli düzenlemelerin yapılması açısından, Keynesçi iktisadın yetersizliği konusunda görece bir oydaşma ortaya çıktı. Hattâ 1980 sonrasında İngiltere’de iktidara gelen Margaret Thatcher’ın “Başka bir Seçenek Yok (There Is No Alternative)” ifadesi ya da Thatcher’ın baş ekonomi danışmanı olan Alan Budd’un işçi sınıfının gücünü azaltmanın ancak işsizliğin artmasıyla mümkün olacağına dair yorumu önemli bir göstergedir. Başka bir deyişle, egemen sınıfın yüksek kârlar elde etmesinin ve kapitalizmin krizinden çıkışının çaresi, yedek işçi ordusunun yeniden yaratılmasında aranıyordu.

Öte yandan, Sovyetler Birliği’nin çöküşü ve sosyalist ülkelerin kapitalizm karşısındaki yenilgisi sonrasında Francis Fukuyama tarafından ortaya atılan “tarihin sonu” tezinin 2000’lerin ilk on yılında yaşanan krizler ve yükselen toplumsal hareketler sonucunda önemini yitirdiği görülür. 1980 sonrası neoliberal politika, serbest piyasa ekonomisi ve ideolojisi, 2008 yılında yaşanan krizle ciddi bir hasar almış, kapitalist dünyada görüşlerine ve köşe yazılarına önem verilen etkili ekonomi gazetesi *Financial Times*, “*Kapitalizmin Geleceği*” başlıklı bir yazı dizisi yayımlayarak, serbest piyasa ideolojisine olan inancın ve güvenin artık Batı’nın ekonomi çevrelerinde hâkim bir görüş olmadığını belirtmişti (akt. McNalley, 2011: 14). Böylece, son otuz yıllık tarihsel dönemin kapandığına işaret eden krizle birlikte “neoliberal gelişme” olarak adlandırılan çeyrek asırlık ekonomik büyüme dalgasının sonuna gelindiği ve bu durumun uzun dönemli bir durgunluk geçişini temsil ettiği vurgulanıyordu (McNalley, 2011: 2). Kuşkusuz, bu tarihsel uğraşın yeni bir toplumsal çatışma ve sınıf mücadelesi sürecini başlattığı söylenebilir. Egemen sınıf açısından, neoliberal genişleme pratikleri kamu hizmetleri, kamusal topraklar ve sendikalar gibi başlıklarda saldırgan bir tutumu yansıtırken, işçi sınıfı bu duruma fabrika işgalleri, grevler, sokak protestoları ve göçmen hakları için düzenlenen kitlesel gösteriler gibi eylemlerle karşılık vermektedir.

Ücretlerin düşürülmesi, sendikal gücün zayıflatılması, çalışma hayatının güvencesizleşmesi ve sosyal harcamalarda kesintiye gidilmesi gibi sermaye yanlısı önlemler, krizin maliyetinin işçilere ve çalışanlara yansıtıldığını göstermektedir. Tüm bu uygulamalar, elbette, sermayenin kârını artırma amacını taşımaktadır; ancak bu tür uygulamalar krizin daha da derinleşmesini, yayılmasını ve dolayısıyla toplumsal çelişkilerin ve çatışmaların artmasını engelleyememektedir. Ne var ki, neoliberal genişleme sürecinde kapitalizmin krizleriyle birlikte kadınların daha ağır bedeller ödediği gözlemlenmektedir. İşten çıkarmalardan en çok etkilenen toplumsal kesim olarak kadınlar ön plana çıkmaktadır. Özellikle, kayıt dışı sektörler başta olmak üzere, emek piyasası içinde kadınlar güvencesiz koşullara

mahkûm edilmekte ve bu durum kadın emeğinin değerinin azalmasına yol açmaktadır. Dahası, cinsiyetçi ayrımlar toplumsal değer, kültür ve inançlarla dinci erkek egemenliği etrafında şekillenmektedir (Özuğurlu, 2019: 14). Bu bağlamda, 2000'ler sonrası neoliberal egemenliğin genişlemesinde dinci siyasal akımlarla kurulan ittifakın önemi göz ardı edilmemelidir.

Bir Literatür Değerlendirmesi: Refah Devleti ve Refah Rejim Türleri

Klasik ekonomi-politik yaklaşım, devletin ekonomide yer almaması gerektiğini ve piyasanın kendi işleyiş mantığı çerçevesinde, ekonominin tam istihdamı kendiliğinden sağlayacağını varsaymaktadır. Eksik istihdam söz konusu olsa bile, bu görüş piyasanın *görünmez el* dolayısıyla tam istihdam seviyesine ulaşılacağını ileri sürmektedir. Buna karşılık, John Mayard Keynes'e göre tam istihdam sadece kısa dönemde değil, uzun dönemde de eksik istihdam dengesine takılacak ve duruma müdahale edilmezse, ekonomi krizden çıkılmasını sağlayacak mekanizmalara sahip olmadığı için, devlet müdahalesi kaçınılmaz olacaktır. Keynes, piyasanın temel parametrelerinden olan ücretlerin, fiyatların ya da faiz hadlerinin tam istihdamı gerçekleştirecek biçimde oluşmadığını ve istihdam düzeyinin, kısa dönemde, satın alma gücü gibi faktörlerle şekillenen etkin talebin önemli bir rol oynadığı üretim düzeyi tarafından belirlendiğini ifade eder (Saybaşılı, 1992: 44-45). Yatırım ve gelir düzeyiyle ilişkili olan tüketim, etkin talebin temel bileşenlerindedir. Kişilerin ulusal gelirden aldıkları pay arttıkça, hem tüketim artışı gerçekleşir hem de tasarruf eğilimi ortaya çıkar. Keynes, iktisadi bunalımın nedenini talep eksikliği olarak tanımlar ve bu durumu aşmanın çaresini talebin artırılmasında ve canlandırılmasında görür. Bu nedenle, II. Dünya Savaşı sonrasında uygulamaya konan Keynesçi iktisat politikaları, ekonomide devlet müdahalesinin öne çıktığı, talebin canlandırılması için sosyal yardım ve politikaların geçerli kılındığı refah devletinin yükselişini dışavurmaktadır.

Devletin ekonomi alanında etkin bir biçimde yer almaya başlaması, 1945-1970 yılları arasında akademik yazında büyük bir ilgi görmüş ve refah devletini tanımlayıp açıklamaya yönelik pek çok çalışma yapılmıştır. Örneğin, Dorothy Wedderburn (1965: 127-128) refah devletini, piyasa güçlerinin oyununu değiştiren bir devlet taahhüdü ve herkes için asgari bir reel gelir sağlamayı amaçlayan bir anlaşma olarak tanımlamıştır. Benzer şekilde, Mary Ruggie (1984: 11), refah devletini piyasanın sebep olduğu zararı ortadan kaldıran ve daha geniş bir sosyal eşitlik elde etmeyi hedefleyen bir devlet yapılanması olarak betimlemiştir.

Refah devleti üzerine yapılan çalışmalarda, teorik yaklaşımların üç temel düzeyde formüle edildiği gözlemlenmektedir. İlk yaklaşım, refah devletini ve kurumlarının gelişmesini endüstrileşme ve modernleşme süreciyle açıklamaktadır. Ancak, eleştirilere konu olan bu indirgemeci yaklaşım, sanayileşmenin olumsuz etkilerinin hafifletilmesi ve kamusal bilincin yükselmesi gibi faktörleri göz ardı etmektedir (Lipset, 1960: 89-90; Flora ve Alber, 2017: 38). İkinci yaklaşım, özellikle Friedrich von Hayek (1999: 175-176) tarafından geliştirilen liberal gö-

rüştür. Hayek’e göre, devletin ekonomiye müdahalesi piyasanın işleyişini bozar ve özgürlükleri kısıtlar. Bu nedenle Hayek, ast toplumsal sınıfların gelir düzeyini artırmaya yönelik olarak yapılan kamu harcamalarının piyasa mantığına aykırı olduğunu savunarak, refah devleti uygulamalarını sert bir dille eleştirir. Üçüncü yaklaşım ise, Marksist değerlendirmelerde karşımıza çıkmaktadır. Refah devletini kapitalist devletin bir görünümü olarak ele alan Marksizm, kriz teorileri bağlamında yapısal dönüşüm süreçlerini merkeze koyar. Özellikle 1930-1960 yılları arasında yaygın kabul gören “Tekelci Devlet” analizi, sermaye sınıfı içindeki fraksiyonların sergilediği tekelleşme dinamiklerine ve devletin ekonomide tekelci sermaye yararına tavır almasına göndermede bulunur. Bu şekilde devletin tekelci sermayeye yönelik bir lehte tutum sergilemesi sonucunda, tekelci kapitalizm dinamikleri baskın olur ve tekelci devlet kapitalizmi doğrultusunda bir dönüşüm yaşanır. Ancak Paul Baran ve Paul M. Sweezy (1968: 67), tekelci kapitalizm ile tekelci devlet kapitalizmi arasındaki ayrımın yapay olduğunu ve aslında böyle bir ayrımın mümkün olmadığını belirtirler. Onlara göre, kapitalist ekonominin gelişiminde devletin kendisi her zaman önemli bir rol oynamaktadır. Başka bir ifadeyle, kapitalist ekonomide devletin daima etkili bir aktör olarak işlev gördüğü dikkate alınmalıdır. Marksist değerlendirmeler, refah devletini kapitalizmin içsel mantığı ve sınıfsal çelişkilerle bağlantılandırılır. Devletin rolü, sermaye birikiminin desteklenmesi ve sınıfsal dengelerin korunması ile ilişkilidir. Bu çerçevede, tekelci sermayenin güçlenmesi ve devletin ona yönelik politikalara destek vermesi, kapitalist sistemin işleyişinin bir sonucu olarak görülür. Ancak tekelci kapitalizm ve tekelci devlet arasındaki ayrımın tartışmalı olduğu ve devletin kapitalist ekonomide daima belirleyici bir rol oynadığı ifade edilmektedir.

Devlet teorisi ve politik ekonomi alanlarındaki çalışmalarıyla bilinen İngiliz Marksist Bob Jessop, tekelci devlet kapitalizmi eleştirisinde, devletin altyapının bir gölge-görüngüsüne indirgenerek araçsallaştırıldığına dikkat çeker. Jessop, kendi devlet teorisinde (1991: 6-9; 1998: 4-10; 2005: 13-29), Fransız Düzenleme Ekolü’nün kavramsal setinden yararlanarak *birikim rejimi* ve *düzenleme tarzı* kavramlarını yoğun bir şekilde kullanır (ayrıca bkz. Boyer, 1990: 34). *Birikim rejimi* kavramı, üretim ve tüketim ilişkilerinin tarihsel özgül biçimlerini ifade eder. Başka bir deyişle birikim rejimi, üretim ilişkilerini ve sermayenin birikim modelini tanımlayan alt yapıya dayanır. *Düzenleme tarzı* ise, birikim rejiminin istikrarını sağlamak için geliştirilen kurumsal yapıların bütünlüğüne karşılık gelen üst yapıya işaret eder. Her iki kavramda, sermaye birikiminin somut toplumsal formasyondaki yansımalarını ve özellikle Fordizm’e özgü bir düzenleme tarzı olan refah devletinin analizinde önemli bir işlev görür. Bu yaklaşım, ekonomik birikim süreçlerinin toplumsal, siyasal ve kurumsal yapılarla etkileşim içinde olduğunu vurgular. Refah devleti gibi kurumsal düzenlemeler, birikim rejiminin istikrarını sağlamak için geliştirilen araçlar olarak görülür. Jessop ve bazı Marksist düşünürler, bu kavramları kullanarak kapitalist sistemin tarihsel dönemlerini ve bu dönemlere özgü devlet düzenlemelerini analiz ederler.

Düzenleme Ekolü (Lipietz, 1985: 6), tarihsel olarak kapitalizmin yaygın birikim rejimi ve yoğun birikim rejimi biçiminde ikiye ayrıldığı saptamasında bulunur. Yaygın birikim rejiminde, eksik kitle tüketimi ve mutlak-artı değer; yoğun birikim rejiminde ise kitle tüketimi ve göreceli artı-değer üretimi ön plandadır. Yaygın birikim rejiminde ücretlerin belirlenmesi rekabetçi düzenleme altında işgücü piyasası koşullarına, yoğun birikim rejimi ise toplu sözleşme ve devletin müdahalesine bağlıdır. Bu ekol, “Otuz Şanlı Yıl” (Lipietz, 1999: 140; Amin, 2018: 25) olarak adlandırılan 1945-1975 arası dönemi, kapitalizmin tarihindeki uzun dönem dalgalanına tekabül eden Fordizm’in egemenliği altındaki “Fordist dönem” ya da “Fordizm” olarak nitelendirir. Emek yoğunluğunu artırarak göreceli artı-değeri yükseltmeyi hedefleyen Fordist birikim modeliyle, kitlesel üretimi destekleyecek türden bir kitlesel tüketim talebinin oluşturulması amaçlanır. Sermaye birikiminin artırılmasını, işçi ücretlerinin yükseltilmesini ve böylece kitle tüketiminin geliştirilmesini sağlayacak kurumsal yapıların oluşturulması son derece önemlidir. Dolayısıyla, bu yaklaşım ekonomik birikim süreçlerin toplumsal, siyasal ve kurumsal yapılarla birlikte ele alınması gerektiğini ileri sürer. Fordist dönem, refah devletinin kurumsal yapılarının oluşturulmasını ve kitlesel tüketimin desteklenmesini hedefleyen geniş kapsamlı ve çok katmanlı bir dönüşüm sürecine işaret eder. Bu dönemde devlet, ücretlerin yükseltilmesine ve bölüşümle ilişkili sosyal politikaların uygulanmasına ağırlık verilmesini gerektiren iktisat politikalarında üstlendiği kritik roller çerçevesinde birikim rejimini ve düzenleme tarzını etkiler (Savran, 2009/2010: 93). Düzenleme ekolü, Keynesçi para politikasının, emekçi kesimlerin ve bağımlı sınıfların refahının asgari bir düzeyde tutulmasını ve temel gereksinimlerin (özellikle sağlık, eğiti, barınma gibi) karşılanmasını sağlayacak kurumsal dönüşümün ancak Keynesçi Refah Devleti’nde gerçekleştiğini belirtmektedir (Durand, 1997: 70-71). Yukarıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, refah devletine dair tanımlamalar çeşitlilik gösterir. Bu farklılıkların başlıca nedenlerinden birini toplumsal sınıf mücadelesinde aktörlerin elde ettiği kazanımlara yönelik saptamalarda aramak gerekir. Bu bağlamda, birey, aile ve devlet gibi unsurlarla birlikte düşünüldüğünde, refah devletini niteleyen uygulamalar alanında farklı politika ve programlar ortaya çıktığına ve söz konusu politika ve programların da farklı refah rejim türlerini temsil ettiği işaret edilmelidir.

Gösta Esping-Andersen, *The Three Worlds of Welfare Capitalism* adlı eserinde, refah rejimini ekonomi-politik açıdan muhafazakâr-korporatist, liberal ve sosyal demokrat üç model üzerinden açıklar (1990: 26-27). Kökenleri farklı tarihsel güçlere ve niteliği farklı gelişim süreçlerine tâbi olan bu üç rejim tipinin her biri sosyal haklarda, toplumsal tabakalaşmada ve bölüşüm ilişkisinde kendini gösteren özgül devlet-piyasa bağlantıları tarafından biçimlendirilir. Avusturya, Fransa, Almanya ve İtalya gibi muhafazakâr- korporatist refah devletlerinde sosyal haklar meselesi ciddi bir tartışma konusu olmayıp dikkat edilen husus, statü farklarının korunmasıdır; dolayısıyla, sosyal haklar, sınıf ve statüye bağlıdır. Statü farklarını korumaya dönük önlemler, devletin yeniden bölüşüm sistemini ihmal edebile-

ceği anlamına gelmektedir. Ancak korporatist rejimler geleneksel aile formunun güçlü yapısının yeniden üretilmesi hedefini öne çıkaran “Kilise”nin etkisi altında şekillenir. Esping-Andersen, bu rejimde aile yardımlarının anneliği teşvik ettiğini; sosyal sigortaların genellikle çalışmayan eşleri kapsam dışında tuttuğunu; gündüz bakımı ya da benzeri aile hizmetlerinin az geliştiğini ve devletin ancak ailenin üyelerine hizmet verme kapasitesi tükendiğinde yetkiyi ele aldığını vurgular (1990: 27). Sosyal demokratlar açısından, temel refah araçlarının geliştirilmesinde piyasaya güvenmek sorunludur, zira piyasa, refahın sağlanmasında ve yaygınlaştırılmasında adaletsizdir; buna karşılık, *laissez-faire* kapitalizmini savunan liberaller açısından, refah devletine güvenmek tehlikelidir, zira bu devlet biçimi özgürlük ve verimlilik gibi sosyo-ekonomik ölçütler bağlamında olumsuz sonuçlara yol açmaktadır (1990: 4).

Buna ek olarak, geleneksel anlamda, Batı Avrupa’nın piyasa, Doğu Avrupa’nın ise devlet çözümlü sosyal politika yaklaşımı karşısında Abrahamson (1991), Güney Avrupa ülkelerinin hem piyasa hem de devlet programları yerine aile, hane halkı ve topluluk yardımlarının söz konusu olduğunu, bu tür topluluk güçlerinin Kuzey’de azaldığını ifade eder. Ayrıca, Esping-Andersen’in refah rejimleri sınıflandırmaya katkıda bulunan Stephan Leibfried, Güney Avrupa ülkelerinin kendine özgü bir refah devleti rejimi oluşturduklarını belirterek, bu durumu “*Latin Rim*” diye nitelendirir (2005: 128). Vatandaşlık geliri temelinde yoksulluk ve sosyal güvenlik ilişkisine odaklanan analiz, olgunlaşmamış ve gelişmemiş (*rudimental*) bir yapılanma sergileyen Yunanistan, Portekiz, İspanya, İtalya ve Fransa gibi Akdeniz ülkelerini kapsar. Bu sınıflandırmaya dördüncü bir kategori ekleyerek katkı sunan diğer bir yazar Guiliano Bonoli’dir (1997: 361). İşgücü piyasasının tarım ağırlıklı üretime dayalı olduğu zayıf veya dar kapsamlı sosyal hizmetlerden oluşan refah devletinde, sosyal birliğin daha ziyade kilise ve aile gibi geleneksel kurumlarla sağlandığı, erkeğin evin geçimini, kadının ise daha çok çocuk ve yaşlı bakımını üstlendiği görülür (Koray, 2003: 72; Dedeoğlu, 2009: 43).

Özetle, sosyal demokrat refah rejimleri, kadınların ekonomik bağımsızlığını destekleyen sosyal politikaların uygulandığı rejimlerdir. Bu rejimler, liberal ve muhafazakâr rejimlerden (dolayısıyla Güney Akdeniz rejimlerinden) farklı olarak kadın dostu politikalara odaklanmışlardır. Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın (UNDP) cinsiyet eşitsizliği indeksi gibi göstergeler, sosyal demokrat refah rejimlerinin kadınlar için daha olumlu sonuçlar doğurduğunu göstermektedir. Ancak, Türkiye’yi de dâhil edebileceğimiz Güney Avrupa ülkelerinden İtalya ve Yunanistan gibi bazı ülkelerde kadın istihdamı alanındaki dönüşüm henüz tamamlanmamıştır. Bu ülkelerde aile, toplumsal refahın merkezinde yer aldığından, devletin refah uygulamalarına yönelik sorumluluğu sınırlıdır. Akdeniz ülkelerinde ailenin toplumsal refahın temelini oluşturması, devletlerin toplumsal refah konusundaki sorumluluğunun azalmasına yol açar. Örneğin, Avrupa genelinde, kamunun aile harcamalarına ayırdığı payın en düşük olduğu ülkeler ge-

nellikle Akdeniz ülkeleridir. 2013 yılı verilerine göre kamunun aile harcamalarına ayırdığı payın en yüksek olduğu ülkeler Danimarka (%3,7), İsveç (%3,6) ve İzlanda (%3,6) iken, en düşük olan ülkeler ise başta Türkiye (%0,4) olmak üzere diğer Akdeniz ülkeleridir. Bu durum, kadın istihdamının bu ülkelerde göreceli olarak daha düşük seviyelerde yer bulunmasının nedenlerini açıklamaktadır (Ülgen ve Arda Özalp, 2017: 649). Akdeniz ülkelerinde ailenin toplumsal refahın temelini oluşturması, devletin refah politikalarını sınırlandırırken, kadınların ekonomik bağımsızlığını ve istihdam olanaklarını etkileyebilir. Kamunun aile harcamalarına daha az kaynak ayırması, kadınların çalışma hayatına katılımını teşvik etmek için gerekli destek ve politikaların yetersiz olabileceğini göstermektedir. Aile, din ve patronaj (*klientalist-partikularist*) yapılanmasına dayanan ve Akdeniz/Avrupa refah rejimi³ olarak adlandırılan bu sistemde, din ve aile, sosyal refah kurumlarının oluşumunda önemli bir rol oynar (Gal, 2010: 293-294).

Esping-Andersen'in üçlü refah rejimi modeline katkıda bulunan bir diğer yazar, Jane Lewis'tir. Lewis'in (1992) İngiltere, İrlanda, Fransa, İsveç'i karşılaştıran çalışmasında, erkeğin ekonomik faaliyetlerden sorumlu olduğu (*breadwinner* olarak) ve kadının ise ev işleriyle ilgilendiği bir yapı üzerinde durmaktadır. Bu bağlamda, Lewis bu modele dayanarak ülkeleri değerlendirirken güçlü, ılımlı ve zayıf olmak üzere üç farklı refah rejiminin ayrıştırılabileceğini ileri sürer. Bu sınıflandırma, sosyal politikaların cinsiyet eşitsizliği üzerindeki etkisine göre belirlenir. Lewis, geleneksel refah devletinde istihdam politikalarının ve bu politikalar aracılığıyla sağlanan sosyal güvenlik yapısının erkek egemen bir toplumsal temel üzerinde gerçekleştiğini savunur. Ancak, Lewis bu ilişkinin tek yönlü ele alınamayacağını ve diyalektik bir çerçevede değerlendirilmesi gerektiğini gözden kaçırmaktadır. Diğer bir deyişle, sosyal politikalar sadece cinsiyet eşitsizliği üzerinde etkili olmakla kalmaz, aynı zamanda cinsiyet eşitsizliğinin toplumsal yaşamda ortaya çıkan somut görünümündeki süreklilik ya da kopuş dinamiklerini de şekillendirerek cinsiyet eşitsizliğinin yeniden üretilmesine de yol açabilir.

Alan Siarof (1997), refah devleti literatürünün toplumsal cinsiyet körü olduğunu ve bu sorunu ortadan kaldırmak için refah devleti rejimi tipolojisinde toplumsal cinsiyet duyarlılığını içerecek bir analizi sunma çabasını "Work, Welfare and Gender Equality: A New Typology" adlı çalışmasında geliştirir. Böylece, istihdam ve işsizlik ölçütleri bakımından kadınlar ve erkekler arasında ortaya çıkan farklılıkları ülke karşılaştırmalarıyla değerlendirir. Benzer bir şekilde, Diane Sainbury de (1996, 1997), refah devletine ilişkin teorik yaklaşımların ve analitik karşılaştırmaların kavramsal yapısında odak noktasına erkeklerin yerleştirildiğinin altını çizerek Siarof'un perspektifini destekler. Buna ek olarak, Ann Shola Orloff (1993) "Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States" başlıklı makalesinde toplumsal cinsiyet

3. Çalışmanın devamında Güney Akdeniz rejimi olarak kullanılacaktır, ancak bu rejim tipi literatürde Güney Avrupa refah rejimi olarak da tanımlanmaktadır.

ilişkilerini dikkate almayan bir sosyal politikanın gerçekliğini sorgularken, Julia S. O'Connor (1993) “*Gender, Class and Citizenship in the Comparative Analysis of Welfare State Regimes: Theoretical and Methodological Issues*” adlı çalışmasında karşılaştırmalı refah devleti analizlerinin, teorik ve metodolojik açıdan, toplumsal cinsiyetle ilişkilendirilmesi gerektiğini vurgular. Bu yazarların çalışmalarında geliştirilen temel sav, refah hizmetlerine erişimde istihdama odaklanan yaklaşımın, toplumsal cinsiyet değişkenlerini göz ardı ettiği ve bu ölçütlere dayanarak yapılacak bir refah devleti sınıflandırmasının objektif olamayacağını yönündedir.

Literatürdeki çalışmalara dayanarak, 1980 sonrası Türkiye’de uygulamaya sokulan refah devleti politika ve programlarının ortaya çıkardığı model Akdeniz refah rejimi olarak nitelendirilebilir. Farklı hükümetler tarafından izlenen neoliberal politikalar, yeni devlet yapısıyla uyumlu kurumsal düzenlemeler gündeme getirilmesine neden olmuş ve bu durum yeni sağ devlet ideolojisinin temellerinin atılmasını sağlamıştır. Bu süreçte, 1980 öncesi desteklenen tam istihdam modelinden geri adımlar atılmış, sosyal refah devleti kurumlarının gücü tedrici bir şekilde zayıflatılarak ortadan kaldırılmıştır. Toplam emek gücü içinde kadınların önemli bir yeri olduğu göz önüne alındığında, kadınlara yönelik politikalar, kadınları ağırlıklı olarak anne ve eş gibi tanımlayıcı sıfatlarla anlamlandıran ideolojik-kültürel yapılanma bağlamında, son derece sınırlı tutulmuştur. Türkiye’de neoliberal genişlemenin daha etkili olduğu 2000’li yıllarda izlenen kadın istihdam politikaları, yine bu ideolojik-kültürel yapılanma doğrultusunda, tüm zorluklara rağmen ayakta durarak başarılı olan güçlü ve fedakâr kadın hikâyeleriyle meşrulaştırılmıştır.

Muhafazakâr-Korpatist ve Akdeniz Refah Rejimlerinde Kadın

Refah devleti literatüründe cinsiyetin rolü başlangıçta önemli bir dinamik olarak analizlere dâhil edilmemiştir. Yukarıda da anlatıldığı üzere, çoğu çalışma hane halkına ve bireye odaklandığı için kadının rolü görünmez kılınmıştır. Bir yandan kadının refah devleti literatüründe göz ardı edilmesi kayda değer eleştirilere yol açarken, diğer yandan “kadın ve refah devleti” teması birçok çalışmaya ışık tutmaya başlamıştır (Ülgen ve Arda Özalp, 2017: 640). Kadın, aile kurumuyla bağlantılı olması ve istihdamın önemli bir parçasını oluşturması nedeniyle refah rejimlerinin şekillenmesinde önemli bir role sahiptir. Aile içinde yüklerin paylaşıldığı durumlarda bile, kadın genellikle aile üyelerinin refahından sorumlu tutulur. Bunun dışında, bir meta olduğunu vurgulayan ekonomi politik bir bakış açısına dayalı bir saptamaya başvurulacak olursa, ücretsiz aile çalışmanı olarak ortaya çıkan kadının gündelik yaşamın yeniden üretiminde son derece önemli olan emeği görmezden gelinir (Gordon, 1990a: 10).

Gordon (1990b), annelerin öncelikle, ev işleriyle ilgilenmeleri ve kocaları tarafından desteklenmeleri gerektiğini ileri süren ideolojik-kültürel normlara dayalı bir toplumsal cinsiyet sisteminin sınıf normlarıyla çeliştiğini belirtir. Benzer şe-

kilde, yeni analiz ekolü içinde yer alan Barbara J. Nelson da (1990: 183), sosyal yardım programlarının kadınları ikincil konumda tutmakla kalmayıp, aynı zamanda bütün bir sosyal sistemin desteklemesi işlevini de yerine getirdiğini vurgular. Refah sistemi, aile ücreti (*family-wage*) yaklaşımına dayanarak, üretim ilişkilerini istikrara kavuşturmayı hedeflerken, ideoloji düzeyinde ev içini “özel” alan olarak korur. Bu yaklaşım, geleneksel aile yapısında kocanın veya babanın yalnızca ekonomik kazanç sağlayan kadının veya annenin ise hane içi görevleri yerine getiren bireyler olarak görüldüğü bir aile anlayışına dayanmaktadır. Dolayısıyla, aile kurumuna yönelik politikalarda cinsiyet rollerinin hegemonik üstünlüğe sahip bir ideolojik-kültürel öge olarak ortaya çıktığı düşünülebilir. Bu bağlamda, örneğin, erken dönem Amerikan refah devleti uygulamalarında, işçilerden ziyade kadınlara-annelere yönelik politikalar geliştirilmiştir. 1900-1925 döneminde, orta sınıf kadın mücadelesi sonucunda belirli kazanımlar elde edilmiştir; bu kazanımlar arasında, çalışan kadınlar için ücretlerin korunması, çalışma saatlerinin sabitlenmesi, annelerin emekli maaşı alması ve anne-bebek bakım programlarının geliştirilmesi sayılabilir. Bu dönemde, liberal feminist mücadele kadının kamusal kimliğinin elde edilmesinde önemli bir rol oynamış olsa da, bu mücadele sonucunda uygulamaya sokulan politikaların vatandaşlıktan ziyade anneliği öncelediği görülür. Çocukların yetiştirilmesinde başat rolü üstlenen anne, bir anlamda, ideal Amerikan vatandaş kimliğine açılan kapının anahtarını elinde tutar (Mink, 1990: 93). Bu nedenle, kamusal alanda önemli kazanımlar elde eden feminist kadın mücadelesini, özel alanda annelik rolünün yeniden anlamlandırılmasını sağlayacak politik zaferlere ulaştığını söylemek mümkün değildir. Nitekim kadının ev içi sorumluluklarını yerine getirebilmesini destekleyen sosyal yardım programları, kadınların toplumsal refahtan faydalanmasını kolaylaştırmak yerine, onların düşük ücretli, niteliksiz, güvencesiz ve yarı zamanlı işleri kabul etmelerini teşvik etmektedir.

Muhafazakâr rejimlerde, kadınların ekonomik açıdan kocalarına bağımlı olmaları gerektiği yolundaki önyargı nedeniyle, kadının çalışma hayatında yer almasına karşı olumsuz bir tutum sergilenir. Bu rejimlerde cinsiyetler arası hiyerarşi belirgin bir şekilde hissedilir ve erkeğin işleri yönetmesi, kadının ise evde kalması ideal bir toplumsal işbölümü formu olarak kabul edilir. Böylece, aile kurumunun sürdürülmesi bu rejimlerde önemli bir öncelik olarak görülür (van Kersbergen, 2005: 28). Bu çerçevede, sosyal haklar alanındaki düzenlemeler, kadın ve erkeğin doğuştan içinde yer aldıkları varsayılan “doğa ve düzeni” sürdürülmesine dikkat edilerek veya kadın-erkek ilişkilerinin geleneksel yapısının değiştirilmemesine özen gösterilerek formüle edileye çalışılır. Bu rejimlerde, statü, sınıf ve cinsiyet farklılıkları doğal olduğu kabul edilen bir hiyerarşik yapı içinde korunur. Sosyal demokrat refah rejiminden farklı olarak, muhafazakâr tipteki refah rejiminde bakım hizmetlerinin yeterince geliştirilmemesi, ailenin, hem gelir kaynakları hem de hizmetler açısından temel bir sosyal refah aracı olarak

ortaya çıkmasını gerektirir (Kremer, 2007: 48-49). Bu rejimde, ekmeğini kazanan erkek aile reisi olarak kabul edilirken, kadın ev işlerini yerine getirme rolünü üstlenir. Kadınların sosyal haklardan yararlanmaları genellikle eşleri aracılığıyla gerçekleşir, çünkü sosyal haklar istihdamla ilişkilidir ve kadınların iş hayatına ilişkin olumsuz algıları nedeniyle kısıtlanır. Bu rejim, toplumsal alanda homojen bir yapıya ve piyasanın, ailenin ve devletin özerk olduğu organik bir toplum imajına inanır (Kremer, 2007: 49).

Fraser (1994) tarafından geliştirilen perspektif açısından değerlendirildiğinde, muhafazakâr bakış açısının tarihsel gerçeklikten kopuk ve çelişkili olduğu saptanabilir. Fraser'a göre muhafazakâr düşünce, refah devletinin yeniden yapılandırılması gerektiğini savunurken, yoksul bekâr annelerin çalışmasını talep etmekte ve evin geçimini orta sınıf erkeğin sağladığı, kadının ise ev işlerini üstlendiği bir aile yapısını öne çıkarmaktadır. Amerika'daki mevcut neoliberal öneriler, post-endüstriyel bir dünyada yetersiz kalmakta ve insanlara güvenli bir ortam sağlamamaktadır. Bu talep, endüstriyel döneme özgü toplumsal cinsiyet düzenini devam ettirmek anlamına geldiği için, post-endüstriyel dönemde kabul görmesi gereken tek toplumsal cinsiyet düzeni olan toplumsal cinsiyet eşitliğini göz ardı etmektedir. Bu nedenle, aile içindeki çıkar çatışmalarına ve erkek egemen iş tanımlara dikkat çekmek önemlidir. Fraser, feministlerin toplumsal cinsiyet eşitliğine ve bakım hizmetlerine önem vermesini takdir ederken, refah devletini yeniden yapılandıracak sistematik bir kuramsal yaklaşım geliştirmelerini eleştirmektedir. Bu bağlamda, asıl sorulması gereken soru, bu türden bir kuramsal somutlaştırma girişimi açısından hangi sosyal refah vizyonunun uygun olduğudur.

Hadas Mandel'in de (2010) ifade ettiği gibi, muhafazakâr anlayışı temsil eden refah rejimlerinde, "eve ekmeğin getiren erkek modeli" öne çıkmaktadır. Bu rejimler, bakım hizmetlerinin sağlanmasında aileyi odak noktası olarak kabul ederler. Kıta ve Güney Avrupa ülkelerindeki muhafazakâr refah rejimleri, bu anlayışın temel bir özelliğini yansıtmaktadır. Refah devleti, ailenin tek ekonomik sorumluluğunu üstlenen ücretli çalışanlara koruma sağlamak yoluyla, kadınların aile geçimine katkıda bulunmaktan kaçınmalarını desteklemiş ve onlara yalnızca eş ve anne olarak koruma sağlamıştır. 1980'ler ve 1990'lar boyunca kadınların eğitimindeki artış, gündüz bakım hizmetlerine duyulan ihtiyacı artırmıştır. Bununla birlikte, Avusturya, Almanya, Fransa ve Belçika gibi muhafazakâr devletler olduğu varsayılan ülkelerdeki devletler, bu bakım ihtiyacını karşılamak amacıyla, kadınların doğum yaptıktan sonraki ilk birkaç yılını bebekleriyle birlikte evde geçirmelerini sağlamak için çocuk ödenekleri vermeye başlamışlardır. Kadınlara yönelik bu destek biçiminin, dolaysız bir biçimde, anne olma koşuluna bağlı olduğu açıkça görülebilir. Bu yaklaşım, muhafazakâr rejimlerde ailenin merkezi rolünün devam etmesini zorunlu kılan ve kadınların geleneksel cinsiyet rollerine uygun olarak evde kalmasını pekiştiren politikaları yansıtmaktadır. Kadınların

çalışma hayatına katılmasını kısıtlayan ve onları evdeki bakım görevlerine odaklanmaya teşvik eden bu politikalar, toplumsal cinsiyet eşitliği konusunda sınırlayıcı bir etki yaratmaya adaydır.

Güney Akdeniz rejimi, muhafazakâr rejimlerden farklı bir yapıya sahiptir ve “ilkel refah devleti modeli” olarak adlandırılan daha zayıf bir yasal ve kurumsal temele dayanır (Leibfried, 1992: 128). Bu rejimde, aile politikaları ve çocuklu ailelere yönelik yardımlar daha az gelişmiş durumdadır; aile ve çalışma hayatı arasındaki uzlaşmayı destekleyen politikalar da daha az yaygındır. Güney Akdeniz rejimi, muhafazakâr rejimlere kıyasla, daha köklü bir “aileci” veya “aile odaklı (familistic)” modeli benimser. Bu da aile yardımlarının daha düşük düzeyde olduğu anlamına gelir. Sosyal refah ve bakım sorumlulukları genellikle aile ve toplumsal dayanışma tarafından üstlenilir. Bu rejimde aile, toplumsal refahın temelini oluşturan bir faktör olarak kabul edilir ve devletin sorumluluğu azalır. Özellikle Akdeniz ülkelerinde, aile kavramı toplumsal refahın temelini oluşturur ve aile odaklı dayanışma önemlidir. Bakım hizmetleri ve sosyal koruma genellikle geniş veya çekirdek aile yapıları içinde güçlü dayanışma ağlarıyla şekillenir ve aile, karşılıklı bağımlılığa dayanan bir birim haline gelir.

Almanya gibi ülkelerde aile ücreti uygulaması dikkate alındığında, genellikle aile transferlerinin gereksiz olduğu düşünülür. Ancak, İtalya gibi ülkelerde, bir işte çalışmayan annelerin ailedeki geleneksel toplumsal cinsiyet rolünün, geçimi sağlayan erkekler tarafından yeterince korunmadığı söylenebilir (Trifiletti, 1999: 51-52). Özetle, Güney Akdeniz rejimine sahip ülkelerde, özellikle İtalya’da, yoksul kadınların çalışmadan evde kalmaları bir lüks olarak kabul edilir ve çalışma hayatındaki emeklerinin metalaşmasına, geleneksel olarak, ev içindeki emeklerinin görünmez kılınması eşlik eder.⁴

Bu bağlamda, feminizmin önemli bir rolü, yoksulluğun kaynaklarını siyasi, ekonomik ve toplumsal ilişkilerdeki yapısal eşitsizliklere ve devletin sosyal refah sorumluluğundaki yetersizliklere dayanan eleştirel paradigmadan, yoksulluğu bireysel bir olgu olarak kişisel eksikliklerin giderilmemesine ve bireysel kapasitenin geliştirilmemesine bağlayan neoliberal paradigmaya doğru yaşanan ideolojik-entelektüel dönüşüm sürecinde ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte, yoksulluğun kökenlerinin sınıfsal eşitsizliklerden kaynaklandığına dair bakış açısından, neoliberal yaklaşımlar çerçevesinde, öz-yeterlilik, özgüven ve güçlenme/güçlendirme (empowerment) gibi kavramların, iyi yönetim ve demokrasi gibi kavramlarla ilişkilendirilmesiyle birlikte, serbest piyasa odaklı politikaların meşrulaştırılmasını kolaylaştırmaktadır. Son 30 yılda, devletin yoksullukla mücadelede makro-yapı-

4. Örneğin, Eurostat 2020 verilerine göre Avrupa ülkelerinde GSYH içindeki aile yardımlarının kamu harcamalarına oranı, muhafazakâr rejim ülkeleri arasında yer alan Almanya’da %3,7 ve Fransa’da %2,5 iken, Güney Akdeniz rejiminde yer alan Yunanistan’da %1,6 ve İtalya’da %1,2’dir. Türkiye’de ise, GSYH içindeki aile yardımları kamu harcamalarının sadece yüzde 0,6’sını oluşturmaktadır. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Social_protection_statistics_-_family_and_children_benefits (Erişim tarihi, 10.06.2023).

sal politikaları terk etmesi ikincil bir mesele olarak görülmekte ve kadın istihdam projelerinde olduğu gibi mikro başarı öykülerine dayalı bireysel çabalar vurgulanmaktadır.⁵ Kimlik siyasetinin yükseldiği 1980 sonrası dönemde, toplumsal yapıdaki dönüşümün ve neoliberal politikaların etkisiyle birlikte, toplumcu anlayıştan bireyci anlayışa doğru bir yönelme yaşanmıştır. Bu bağlamda özgürleşme, güçlenme ve kişisel gelişim gibi kavramlar önem kazanmış ve sivil toplumcu yaklaşımları benimseyen gruplar ile feminist çevreler birbirlerini desteklemiştir.

Türkiye’de de, bu ideolojik-siyasal dönüşümün sürecinde, mikro başarı öykülerine mikro kredi uygulamaları eşlik etmiştir ve beklenileceği üzere, durum şaşırtıcı değildir. Örneğin, 2015 yılı itibarıyla mikro kredi kullanarak yerel istihdam pratikleri içinde yer alan kadınların oranının yaklaşık %35 olduğu görülmektedir (Şahin, 2015). Maddi refaha ulaşma, kadın istihdamını artırma ve kadınları güçlendirme amacıyla, düşük miktartlı mikro kredilerle yürütülen projeler Türkiye’de çoğunlukla sivil toplum kuruluşları tarafından gerçekleştirilmektedir. Örneğin, Kadın Emegini Değerlendirme Vakfı (KEDV), 1995 yılından itibaren üyelerine mikro kredi imkânı sağlayarak birçok kadın girişimciye destek olmuştur. Çalışmanın ilerleyen bölümünde, güçlenme kavramı odak alınarak, Türkiye’de bireysel kadın hikâyelerinin hayata geçirilmesine olanak tanıdığı varsayılan kadın istihdam projelerinin genel özellikleri tartışılacak ve özgül bir örnek olarak *Argande* projesi üzerinden durulacaktır.

Türkiye’de Refah Rejimi, Güçlendirme ve Sosyal Politikalar

Günümüzün neoliberal çağında, güçlendirme kavramı, refah teriminin yerini alan ve önem kazanan bir kavram haline gelmiştir. Son dönemde, refah bürokrasilerinin küçültülmesi eğilimi doğrultusunda, devletler kendilerini modern ve verimli kurumlar olarak yeniden tanımlamaya çalışmaktadır. Ekonomik liberalizasyon, kemer sıkma politikaları, özelleştirme ve katılımcı yönetim gibi faktörlerle birlikte, güçlendirme kavramı da kalkınma *ortodoksisinin* kabul gören bir parçası haline gelmiştir. Uluslararası ajanslar, hükümetler ve sivil toplum kuruluşları gibi çeşitli kalkınma aktörleri, tabandan güçlendirme programlarını uygulamak için çaba sarf etmektedirler (Sharma, 2008: xvi). Neoliberalizmin belirleyici olduğu bu süreçte, refah devleti politikalarıyla elde edilen ekonomik, siyasal ve toplumsal kazanımların erozyona uğradığı ve özellikle aile odaklı bir toplumsal refah modelinin benimsendiği görülmektedir. Yeni sağ ideoloji, kadınları hedef alan sosyo-politik bir yeniden yapılandırma mantığı çerçevesinde, toplumsal refahın kamusal bir sorumluluk olmaktan çıkarılarak özel alana hapsedilmesini teşvik etmektedir. Topluma ilişkin bir ideolojik bir varsayım olarak, *başka bir dünyanın* mümkün olmadığı düşüncesi, toplumsal refahın aile ve bireylerin sorumluluğuna indirgenmesiyle ilişkilidir. Bu varsayım çerçevesinde, dağılmış ya da parçalanmış aileler için çözüm aranması ve kadınların geleneksel toplumsal cinsiyet rollerine

5. İŞKUR’un Şubat-Mart 2012 tarihli süreli yayınının “Başarı Öyküsü” başlıklı bölümünde, kendi alanlarında önemli başarılarla imza atmış isimlerin konuk olarak alınmaya devam edileceği belirtiliyor.

dönmesi savunulmaktadır. Yeni sağ muhafazakâr ideolojinin şekillendirdiği bu yaklaşım, toplumsal refahı ailenin ve bireylerin sorumluluğuna yüklemekte ve sorunların kaynağını aile birliğinin zayıflaması, değerlerin aşınması ve kadınların geleneksel cinsiyet rollerinden sapması olarak görmektedir. Dolayısıyla, aile değerlerine zarar veren her türlü eylem, bu toplumsal varsayım çerçevesinde olumsuz bir şekilde değerlendirilmekte ve kınanmaktadır. Örneğin, ABD'deki en büyük Yeni Sağ kadın grubu olan *Concerned Women for America*'dan Beverly LaHaye'in beyanları, yeni sağın aile değerlerine, aile birliğine ve geleneksel normlara verdiği önemi yansıtmaktadır. LaHaye, kadın hareketinin kadınlara zarar verdiğine inanmakta ve kadınlara kariyer yerine aileye değer vermelerinin öğretilmesi gerektiğini savunmaktadır (akt. Hoggart, 2005: 151). 1989'da Sovyetlerin çöküşüyle birlikte, kolektif bir kurtuluş idealini temsil eden sosyalizmin uğradığı yenilgi, 1990'ların başında neoliberalizmin meşrulaşmasını ve hegemonyasını güçlendirmesini kolaylaştırmıştır. Bu dönemde, piyasa eleştirisinin demokrasiye zarar verdiği gerekçesiyle emekçi sınıfın yaşadığı hak kayıplarının açık bir şekilde ifade edilmesi zımnen engellenmiştir.

1980'li yıllardan itibaren, kapitalist krizin çözümü için devletin küçültülmesi, dışa açılma, piyasanın serbestleştirilmesi, özelleştirme ve deregülasyon gibi yeni liberal ekonomi politikalarının benimsendiği düzenleyici devlet modeli öne çıkmıştır. Bu politikalar, toplum düzeyinde yeni sağ ideoloji etrafında şekillenmiştir. İngiltere'de Thatcher'ın ve Amerika'da Ronald Reagan'ın temsil ettiği ideolojik-politik stratejiler bütünlüğü, Türkiye'de Turgut Özal liderliğinde uygulamaya sokulmuş ve bu dönem "Özal Dönemi" olarak adlandırılmıştır. Konuyla ilgili literatürde, 1980'ler sonrasında neo-liberal politikaların hayata geçirilmesiyle birlikte, devletin koruyucu ve dengeleyici rolünden uzaklaşarak daha çok "seyirci devlet" konumuna geldiği ifade edilmektedir. Süreç içerisinde, zaten sınırlı olan sosyal devlet yardımları ve hizmetleri daha da kısıtlı ve sınırlı bir hale gelmiştir (Dedeoğlu, 2009: 44). Diğer refah devletlerinde olduğu gibi, Türkiye'de de refah programlarının çalışma odaklı dönüşümü için piyasa merkezli yaklaşımlar benimsenmiştir.

2000'li yıllardan önce aşındırılmaya ve tasfiye edilmeye başlayan sosyal refah devlet anlayışı ve kurumları, 2000'li yıllardan sonra verimlilik, performans ve çalışma ölçütlerine dayalı bir yaklaşım çerçevesinde tümüyle dönüştürülmektedir. Piyasa çıkarlarına öncelik veren yeni çalışma koşulları, 2008 kriziyle birlikte küresel sermaye ilişkilerinde yaşanan gelişmelerin bir sonucu olarak Türkiye'yi de etkilemiştir. Siyasal iktidarın krizin etkilerini azaltma iddiasına rağmen, kriz döneminde orta sınıfın proleterleştiği ve dolayısıyla işçi sınıfının sayısal olarak arttığı gözlemlenmiştir. Elbette, toplumsal sınıflar açısından bakıldığında, proletaryanın bileşenlerindeki çeşitliliğinin artması mücadele pratiği açısından olumlu bir durum olarak değerlendirilebilir. Ancak ücretli işçiler ve emek gücünün yeniden üretiminde ücretsiz işçi olarak yer alan kadınlar, sermayenin saldırısı-

na daha fazla maruz kalmakta ve erkek egemen hegemonyaya karşı mücadele etmektedir. Bu durumun, kadın ve emek hareketinin yönelimleri ve mücadele kapasitesi açısından büyük önem taşıdığı söylenebilir.

Türkiye'nin sosyal güvenlik uygulamalarının bütünlüğü dikkate alındığında, sosyal güvenlik hakkının ve emeklilik güvencesinin öncelikle istihdam edilen hane reislerine sağlandığı görülür. Diğer aile üyeleri, genellikle erkek olan aile reisine bağımlı bir statüde yer alarak, sosyal güvenlik sisteminden faydalanmaktadır. Ancak sosyal yardımlar ve hizmetler açısından, kapsayıcı bir sosyal güvenlik ve yardım sistemi olmadığı gibi, kurumsallaşmış ve sürdürülebilir bir sosyal güvenlik sistemi de bulunmamaktadır. 2008 yılı itibariyle nüfusun %81'i sosyal sigorta kapsamında olsa da, evrensel ve hak temelli bir refah rejimi ortaya çıkmamıştır (Gökbayrak, 2009: 70). Son dönemde sosyal yardımlarda yaşanan artış, devletin, piyasanın işleyiş mekanizmasına zarar vermeden yoksulluğu kontrol altında tutmaya yönelik bir stratejik programla hareket ettiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Türkiye'deki refah rejiminin özelliklerinin, ailenin geleneksel rollerinin güçlendirmeye hizmet ettiğini göstermektedir.

Küresel krizin yoksulluk ve işsizlik sorununu daha da derinleştirmesiyle birlikte, koruma sağlama beklentisi aile üzerinde yoğunlaşmıştır. Ailenin üretim ve emeğin yeniden üretimi sürecinde başat bir rol oynaması, kadınların eş ve anne gibi geleneksel toplumsal cinsiyet rolleriyle sınırlandırılmalarına, ev içi bakım hizmetlerini üstlenmelerine ve aile içindeki akrabalık ilişkilerinin oluşturduğu dayanışma ağına bağımlı hale gelmelerine yol açmaktadır. Refahın dağıtımında Türkiye, evrensel ve sosyal haklara dayalı bir sosyal refah devletinin özelliklerini değil, Güney Akdeniz refah rejiminin pek çok özelliğini yansıtan bir doğrultuda ilerlemektedir. Refah ve sosyal yardım sorumluluğunun devlet yerine aile ve yerel dayanışma ağları etrafında şekillendiği anlaşılmaktadır. Aynı zamanda, aile içinde bakım ve hizmet rollerinin kadının sorumluluğunda olduğu, ancak kadınların, işsizlik ve yoksulluk gibi nedenlerle ailenin ekonomik yaşamına katkıda bulunmak amacıyla, kayıt dışı ve ev eksenli çalışma eğiliminde olduğu da görülmektedir. Böylelikle, kadının kayıt dışı çalışmaya teşvik edildiği ve ev içi ile ev dışı emeğin değerinin iki kat azaldığı bir toplumsal durum ortaya çıkmaktadır.

Bu bağlamda, refah olanaklarından soyutlanmış neoliberal bireyin varlığına anlam kazandıran kavramlar dikkat çekicidir. Bu kavramlar arasında güçlendirme, sembolik bir ödül olarak kadın istihdamı projelerinde önemli bir yer tutmaktadır. Proje ve programlar, sistemin dışında kalan ancak emek gücünün yeniden üretiminde etkin olan kadınların eşitsiz ekonomik ve politik konumunu, kültürel ve toplumsal söylemler aracılığıyla kadınların gururunu okşayan ve işe yaradığını hissettiren hikâyelerle görmezden gelmektedir. Özellikle siyasal kuruluşlar ya da emek örgütlerinden ziyade, sivil toplum kuruluşlarının ön plana çıktığı bu proje ve programlar, piyasa aktörlerine yardımcı mekanizmalar olarak yorumlanabilir. Nancy Fraser, feminist kültürün kadınları güçlendirmeyi amaçlayan ancak sınıf-

sal eşitsizliği temelden değiştirmeyi hedeflemeyen projeler için duyduğu coşku ve desteği eleştirmektedir. Fraser, 2009 yılında kaleme aldığı “Feminism, Capitalism and the Cunning of History” başlıklı makalesinde feminizmin neoliberalizmle tehlikeli bir ilişki içinde olduğunu savunmaktadır.

Fraser’a göre, feminist eleştiri dört tarihsel ironiyi içermektedir. Birincisi, sosyal-demokrat ekonomizmin feminist eleştirisi, neoliberalizmin politik-ekonomik mücadeleleri kültürelci kanallara yönlendirme eğilimiyle örtüşmektedir. İkincisi, kapitalizmin erkek egemen (androcentric) analizinin merkezinde yer alan “aile ücreti”ne yönelik feminist eleştiri, günümüzde giderek daha fazla idealize edilen “iki kazananlı aile” gibi büyük ölçüde kadınların ücretli emeğine dayalı yeni bir sermaye birikim tarzını meşrulaştırmaya hizmet etmektedir. Üçüncüsü, refah devletinin paternalizmine yönelik feminist eleştiri, önce neoliberalizmin dadı devlet eleştirisinde, ardından da mikro kredi uygulamasında ve STK’larla işbirliği pratiğinde ironik bir şekilde sahiplenilmiştir. Son olarak, toplumsal cinsiyet adaletinin kapsamını ulus-devletin ötesine genişletme çabaları, Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği ve “uluslararası toplum”un politika aygıtlarına katılan “femokratlar” tarafından desteklenerek, neoliberalizmin küresel yönetim ihtiyaçlarıyla uyumlu hale getirilmektedir. Dolayısıyla, özgürleştirici amaçlara hizmet eden bir fikrin zaman içinde muğlaklaştığı söylenebilir. Fraser’ın bulguları, ikinci dalga feminizmin iddialarının neoliberal politikaların meşrulaştırılmasında rol oynadığını ve “politikayı evcilleştirmek için piyasayı kullanmayı” önermenin neoliberal amaçlarla uyumlu olduğunu vurgulamaktadır. Bu bakımdan, kadın istihdamı projelerinin kadınların ekonomik bağımsızlıklarını güçlendirici ve özgürleştirici uygulamalar olarak sunulması, söz konusu projelerin, ataerkil toplumun dönüşürülmesine olumlu bir katkı sağlamasına karşın, Güney Akdeniz refah rejimine ve bu bağlamda kadınların piyasa aracılığıyla özgürleşecek bireyler olduğu yolundaki yanılısamaya hizmet ettiği söylenebilir.

Türkiye’nin sosyal yardım rejimi, Güney Akdeniz refah rejimiyle benzerlik gösterebilmektedir. Türkiye’deki refah sistemi, parçalı ve hiyerarşik bir korporatist karaktere sahiptir. Bu sistemde, çalışan hane reisine sağlık hakkı ve emeklilik maaşı gibi olanaklar sağlanırken, serbest çalışma, ücretsiz aile işçiliği veya kayıt dışı istihdam gibi yaygın olanaklar da bulunmaktadır. Bu durum, Türkiye’nin resmi sosyal güvenlik sisteminin sosyal koruma açısından oldukça zayıf ve yetersiz olduğunu göstermektedir. Gelişmiş Avrupa ülkelerinde refah devletinin bir parçası olan tam istihdam çabası, Türkiye’de ve diğer güney ülkelerinde mevcut değildir. Bu nedenle, sosyal yardım ve istihdam düzeyinin yetersiz kaldığı bir sistemde, toplumsal koşullar kadınların ev içi yükümlülüklerini yerine getirmek dışında istihdamda da yer almalarını gerektirmektedir. Bu durumda, kadınlar genellikle düşük vasıflı işlerde veya toplumsal cinsiyet normlarına uygun çalışma alanlarında istihdam edilmektedir. Bu bağlamda, kadın istihdamını teşvik eden güçlendirme projeleri, neoliberal dönüşümle birlikte işleyebilmektedir.

Türkiye’de Kadın İstihdamını Artırmaya Yönelik Projeler

Türkiye’de, 1980’lerden sonra, kimlik siyasetinin de etkisiyle kadın hakları mücadelesi ve kadın-erkek eşitliği konusundaki kurumsallaşma çabaları önem kazanmıştır. Bu dönemde, kadın sorunlarının devletin sorumluluğunda olduğu düşünülerek, 20 Nisan 1990 tarihli *Resmi Gazete*’de yayımlanan 422 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Başbakanlığa bağlı olarak Kadının Statüsü ve Sorunları Başkanlığı adını taşıyan bir kurum oluşturulmuştur. Bu kurumun temel amacı, kadın haklarının korunması ve geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapmak, kadınların sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal yaşamdaki konumlarını güçlendirmek ve eşit fırsatlardan yararlanmalarını sağlamaktır (T.C. Başbakanlık Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008). Daha sonra Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü adını alacak olan bu kurum, kadın istihdamının artırılmasına yönelik çabalarıyla ulusal ve uluslararası projelere de katkıda bulunmuştur. Tarımdan teknolojiye, girişimcilikten işte eşitliğe kadar geniş bir yelpazede kadınlara yönelik projeler geliştirilmiştir. Bu projeler, kadınların ekonomik bağımsızlığını artırmayı, iş gücüne katılımlarını teşvik etmeyi ve eşit fırsatlar sunmayı hedeflemektedir. Bu girişimler, kadınların toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamda daha aktif ve güçlü bir konuma gelmelerini desteklemek amacıyla devletin politika ve programlarını şekillendirmiştir. Ancak, bu çabaların etkinliği ve başarısı tartışmalıdır, zira kadınların eşitlik ve insan hakları mücadelesinin devam ettiği unutulmamalıdır.

Bu çerçevede, Türkiye’de, 2012-2017 yılları arasında gerçekleştirilen “Kadınların Ekonomik Fırsatlara Erişiminin Artırılması Projesi” ile kadınların ekonomik olanaklara erişimini artırmak, ülkenin iktisadi büyümesine katkıda bulunmak, yoksulluğu azaltmak ve kadınların karar alma süreçlerinde katılımlarını artırmak hedeflenmiştir. Bu projenin yanı sıra, 2015-2016 yılları arasında gerçekleştirilen “Genç Fikirler, Güçlü Kadınlar Projesi” ise 18-30 yaş arası gençlerin teknoloji aracılığıyla kadınların yaşadıkları sorunlara dair çözüm önerileri geliştirmeyi amaçlamıştır (KSGM, 2018).

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı tarafından 2011-2012 yılları arasında yürütülen “Kadın İstihdamının Artırılması Projesi” ile uzun süre işsiz kalan kadınların iş gücü piyasasına katılımlarını engelleyen sosyo-kültürel engellerin kaldırılması ve kadınların çalışma hayatında yer almalarının desteklenmesi hedefleniyordu. Bu proje, sivil toplum kuruluşları, bölgesel-yerel yönetimler ve sosyal paydaşlar ile birlikte gerçekleştirilmiştir (T.C. ÇSGB Strateji Geliştirme Başkanlığı, 2011: 107). Benzer şekilde, bakanlığın “Türkiye’nin Mühendis Kızları” projesi (TMK, 2018: 1-4), cinsiyetçi meslek grupları arasında sayılan mühendislik alanına daha fazla kadın mühendis yetiştirilmesini ve ülkenin sosyo-ekonomik olarak güçlenmesini amaçlanıyordu. Ayrıca, 2013-2017 yılları arasında gerçekleştirilen “Annemin İşi Benim Geleceğim Projesi” (Anneminişi, 2023), kadınların çalışma hayatındaki önemli zorluklardan biri olan çocuk bakımı konusunu ele alıyor ve kreşlerle gündüz bakım evlerinin açılmasını öngörüordu.

Sosyal Güvenlik Kurumu tarafından 2015-2017 yılları arasında yürütülen “Evde Çocuk Bakım Hizmetleri Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi” (T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı, 2015), iki ana amaç doğrultusunda tasarlanmıştır. Birinci olarak, küçük çocuğu olan ve çalışma hayatından uzak kalmış olan kadınların işe geri dönüşünü kolaylaştırmayı hedefliyordu. İkinci olarak ise, genellikle kayıt dışı çalışan çocuk bakıcılarının istihdamını kayıt altına almayı amaçlıyordu.

Türkiye İş Kurumu’nun 2014-2017 yılları arasında paydaşlarla birlikte yürüttüğü “Kadın İşletmelerine Finansman ve Danışmanlık Destek Programı” ise Türkiye’de kadın girişimciliğinin ve kadınların çalışma yaşamına katılımının geliştirilmesini hedeflemekteydi. Özellikle, kadınlar tarafından yönetilen KOBİ’lerin sürdürülebilir büyümeye ve istihdam yaratmaya yönelik potansiyellerini artırmak için bunlara bilgi erişimi, finans dışı iş geliştirme hizmetleri ve iş ağları fırsatları konusunda destek sağlanması amaçlanmaktaydı (European Bank, 2017).

Bu ve benzeri projelerin genel olarak amaçları değerlendirildiğinde, kadın istihdamını artırma, kadınların çalışma hayatında karşılaştıkları sosyo-kültürel engelleri kaldırma ve kadınların toplumsal hayattaki konumlarını güçlendirme amacını taşıdıkları görülmektedir. Bu projelerin odak noktası genellikle kadının istihdamına yöneliktir. Bu tür projelerin, kadınların piyasa koşulları içindeki varoluşunu öne çıkarmaya dayalı yaklaşımları nedeniyle, yapısal eşitsizliklerin temel nedenlerini ele almaktan ziyade palyatif çözümler yoluyla eşitsizliğin görünürlüğünü azaltma eğiliminde olduğu söylenebilir. Bu durumda, kadının güçlenmesi veya güçlendirilmesi gibi sembolik adımlar, aslında güçlü kadın imajıyla gizlenen toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin örtük bir kabulünü ima etmektedir.

Yukarıda değinilen projelere ilişkin değerlendirmelerden anlaşılacağı üzere, kadın istihdamı projeleri genellikle kadınların iş-gücü piyasasındaki varlıklarını artırmayı amaçlamaktadır ve bu nedenle, bunların ideolojik-kültürel düzeydeki hegemonik kadınlık normlarına meydan okuyan bir başkaldırı sunma potansiyelini taşıdığı varsayılabilir. Ancak, bu projelerdeki başkaldırının aslında yerleşik normları yeniden ürettiği ve kadınları yalnızca mevcut sistem çerçevesinde, “güçlü” ve “başarılı” olarak kabul ettiği söylenebilir. Bu projeler kadını belirli normatif roller ve beklentilerle sınırlandırmakta ve onları belirli bir kalıba sokmaya çalışmaktadır. Dahası, bu projeler genellikle bireysel çözümlere odaklanmakta ve yapısal sorunları görmezden gelmektedir. Örneğin, *Argande* örneğine benzer projeler toplumsal cinsiyet eşitsizliğini bireysel güçlenme yoluyla aşmayı hedeflerken, Güney Akdeniz refah rejimi bağlamında emek sömürsünün yapısal nedenlerini ortaya koymakta ve feminizmin geleneksel otorite eleştirisinden uzaklaşmış olduğunu göstermektedir (Özüğürlü, 2019: 258).

Yanılsamalı Bir Güçlendirme Hikâyesi: Argande Markası

Argande markası, Mezopotamya topraklarında hüküm sürmüş Kommagene Krallığı'nın tek tanrıçası Argande'den esinlenerek yaratılmıştır. Bu marka, 2008 yılında İsveç Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı (SIDA) tarafından finanse edilen, UNDP ve GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (GAP BKİ) işbirliğiyle yürütülen "GAP Bölgesinde Kadının Güçlendirilmesinde Yenilikler Projesi" kapsamında Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan kadınların sosyal ve ekonomik açıdan güçlendirilmesi amacıyla oluşturulmuştur.

Yenilikler Projesi'nin üç ana hedefi bulunmaktadır. İlk olarak, Güneydoğu Anadolu'da yaşayan kadınların iş yönetimi ve girişimcilik becerilerinin geliştirilmesi hedeflenmektedir. Bu amaç doğrultusunda, kadınların iş dünyasına daha etkin bir şekilde katılmalarını sağlamak için eğitim ve destek programları uygulanacaktır. İkinci olarak, güçlü pazarlama bağlantılarının kurulması hedeflenmektedir. Bu sayede, Güneydoğu Anadolu'da yaşayan kadınların istihdam ve gelir elde etme olanakları artırılabilecektir. Üçüncü olarak, bölgesel hazır giyim markası olan Argande aracılığıyla üretimde yer alan kadınların elde ettiği geliri artırmayı hedeflemektedir. Bu hedef kapsamında, kadınların ürettiği ürünlerin pazarlanması ve satışı desteklenecektir. Ayrıca, kamu-özel sektör işbirliğinin güçlü bir örneği de hayata geçirilecektir. Özetle, bu projenin amacı, bölge kadınlarını toplumsal ve bireysel üretim kapasitelerini artırarak, işletme düzeyinde yönetim becerilerini destekleyerek ve girişimcilik, istihdam ve gelir yaratma fırsatlarını çoğaltarak sosyal olarak güçlendirmektir. Bu sayede, kadınların kendi toplumlarında daha aktif ve etkili bir rol oynayabilecekleri öngörülmektedir.

Argande markası, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan kadınlar tarafından yöreye özgü kumaşlar kullanılarak hazırlanan bir hazır giyim koleksiyonunu temsil etmektedir. Bu koleksiyon, ünlü tasarımcıların gönüllü katkılarının yanı sıra geleneksel kültürel mirasın öğelerini de içermektedir. Argande'nin temel amacı, kadınların işgücü piyasasına katılımını sağlamak, sürdürülebilir bir kaynak oluşturmak, Güneydoğu Anadolu'nun markalaşmasını sağlamak ve yeni işbirlikleri yoluyla satış-pazarlama fırsatları yaratmaktır.

İstanbul Tekstil ve İhracatçı Birlikleri (İTKİB), koleksiyonun üretimi için Batman ve Mardin Ömerli ÇATOM'da⁶ atölyeler kurarak eğitim desteği sağlamıştır. Bu projeye aynı zamanda bölgeye özgü değerlerin ön plana çıkarılması ve markanın bir bileşeni haline getirilmesi hedeflemiştir. Şırnak ve Gaziantep yöresine ait olan ancak unutulmaya yüz tutan Şelşepik ve kutnu gibi kumaşlar sınırlı sayıda atölyelerde yeniden üretilmiştir. Çalışmanın katalog çekimleri Gaziantep, Şanlıurfa ve Mardin'de gerçekleştirildi ve Argande markası aracılığıyla bölgede 1000 kadına ulaşıldı.

6. Çok Amaçlı Toplum Merkezi anlamına gelen ÇATOM, kadınların sosyal ve ekonomik yönden güçlendirilmesini hedefleyen merkezlerdir. Bu merkezlerde kadınların eğitim almaları ve gelir getirici faaliyetleri organize bir şekilde yürütmeleri amaçlanmaktadır.

Söz konusu markanın çalışmaları, “Kadının Güçlenmesi ve Sosyal Uyumun Desteklenmesi” Projesi kapsamında devam etmektedir. *Argande*, katalogunda kendini “Aynı güneşin altında bir olduk, tılsımlar yarattık. Uzakları yakın etmek, gönüllere girmek, dilekleri ağaç yapmak için geldik. Elin emeğinden, gözün nurlundan, aklın yolundan geçtik de geldik. Kadın olmayı sevdik de geldik” biçiminde betimlemektedir (akt. Özkan, 2012). Bu betimleme, markanın kadınları ve kadın emeğini değerli kılan unsurlara vurgu yaptığını göstermektedir.

Özgülü’nün (2019: 258-259) belirttiği gibi, yoksul kadınları mitolojik bir kahramanla özdeşleştirme pratiği tesadüfi değildir. Bu çerçevede, mitlerin iki işlevinin bulunduğu işaret edilebilir. İlk olarak mitler, küresel yapılar olan Dünya Bankası, BM, AB gibi uluslararası aktörlerden ulusal, bölgesel ve yerel iktidar odaklarına ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarına kadar her düzeyde bir “çağırıcı” özne sağlama işlevini yerine getirir. Bu çağrı, kadınlarla ilgili tematik bir karaktere sahiptir. Başka bir deyişle, ekonomik kalkınma hedeflerine ulaşılmasından demokrasinin geliştirilmesine, yoksulluğun azaltılmasından sürdürülebilirliğin sağlanmasına kadar tüm sorunların çözümü güçlü ya da güçlendirilmiş bir mit aracılığıyla sunulur. Neoliberal politikaların kadınlara yönelik bu yeni evresinde, kapitalizmin yeniden yapılandırılması ile erkek egemen toplum arasında karmaşık bir ilişki ortaya çıkmaktadır. Mikro krediler bu evrenin en çarpıcı örneklerden biridir. Mikro-kredi uygulaması, yoksulluğun azaltılması için bir strateji ve kadın istihdamının desteklenmesi için önemli bir araç olarak kabul edilirken, aynı zamanda yoksul insanları ve özellikle yoksul kadınları küresel pazarın bir ögesi olarak sabitleme eğilimindedir. Bu da mikro krediyi yalnızca yoksul kadınların ekonomik faaliyetlere katılımını teşvik eden bir yaklaşım olarak görme eğiliminde olan sosyo-ekonomik politikaların yapısal sorunları göz ardı ettiği anlamına gelir. Başka bir deyişle, mikrokredi gibi uygulamalara dayalı projeler, kadınların ekonomik kalkınma süreçlerine ve istihdama katılımını teşvik ederken, yapısal sorunlara odaklanmaktan ziyade kadınları küresel ekonominin bir dışlisi haline getirme riskini de taşımaktadır. Bu tür projelerin başarılı olabilmesi için, yapısal eşitsizliklerin kökenine inilmesi ve normatif rolleri yeniden üretmek yerine daha kapsayıcı ve dönüştürücü bir bakış açısını ortaya koyacak bir yaklaşımın benimsenmesi gerekmektedir.

Özetle, *Argande* gibi küresel pazar odaklı projeler, bölgedeki kadın emeğinden yararlanırken yerel unsurları moda uygun bir şekilde kullanarak uluslararası piyasaya yönelik metalar üretmeyi amaçlamaktadır. Bu tür projelerde yoksul kadınlar “kahramanlaştırılmakta” ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasında itici bir güç olarak sunulmaktadır. Ancak bu projelerin kadınların güçlenmesine ve özdeşleşmesine yönelik gerçek bir inancı yansıttığı iddiası yanıltıcı olabilir.

Neoliberal yapılanma, ekonomik bağımsızlık ideali üzerine inşa edilmiş olsa da, aslında yapısal eşitsizlikleri besleyebilir. Kadınlar neoliberal dönüşümün aktif bir öznesi ve aracı haline geldikçe, kapitalizm ve ataerkillik arasındaki dolaysız

ilişkiyi anlamak önem kazanmaktadır. İstihdam projeleri, yoksul kadınları piyasanın gerektirdiği toplumsal cinsiyet sınırları içinde istihdam etmeyi amaçlarken, ataerkil ilişkileri yıkmayı ve kadınları geleneksel toplumsal cinsiyet rollerinden kurtarmayı öngören feminist düşüncüyü göz ardı edebilir. Feminizm eleştirisinde öne çıkan nokta ekonomik bağımsızlığın küçümsemesi değil, “çalışan kadın özgür kadındır” söylemindeki ideal kadın imgesinin aile ya da ev içinde var olan bir kadın modeliyle sınırlı kaldığına vurgu yapılmasıdır. Başka bir deyişle, bu tür projelerin altında yatan neoliberal ethos, yoksul kadınları bireyselleştirmekte, emeklerini piyasaya sürmekte ve ideal kadın imajını kapitalist üretim ilişkilerine özgü niteliklerle ilişkilendirmektedir. Bu da sınıfsal aşağılamayı dolaylı olarak meşrulaştırmakta ve hangi yoksul kadınların daha değerli ve kabul edilebilir olduğunu belirlemektedir. Bu eleştiriler ekonomik bağımsızlığı küçümsemekten ziyade, neoliberal ideallerin sınıfsal ve toplumsal ilişkileri göz ardı ettiğini ve kadınların özgürleşmesi ve güçlenmesine yönelik daha kapsayıcı ve dönüştürücü bir yaklaşıma ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır.

Güney Akdeniz rejimlerinde, devletin sorumluluğunun azaltıldığı ve sermayenin yükseldiği bir söyleme uygun olarak, ailenin birincil öneme sahip olduğu, devletin geri planda kaldığı ve sermaye sektörünün işgücü piyasasında ucuz kadın emeği kullandığı belirtilmelidir. Daha önce de değinildiği gibi, *Argande* markasıyla ilgili proje Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) teknik desteği ve İsveç Uluslararası Kalkınma İşbirliği Ajansı'nın (SIDA) mali desteğiyle hayata geçirilmiştir. Bu proje, *Argende*'nin ürünlerini Türkiye'nin önde gelen hazır giyim markaları arasında yer alan bir şirketin mağazaları ve tanınmış bir internet alışveriş sitesi üzerinden satarak, bölgenin zengin kültürel mirasını metropollerde yaşayan tüketicilerle buluşturmaktadır. Bu bağlamda, projeye sosyal sorumluluk anlayışıyla destek veren kurum ve kişilerin bu markanın oluşturulmasında önemli bir rol oynadığına işaret edilmelidir.

GAP İdaresi'ne bağlı ÇATOM'un bir yöneticisi, kendisiyle yapılan bir röportajda şunları söylüyor: “*Argande* atölyesine başladığımızda öncelikle 50 kızımızla eğitim bantlarını kurduk. Eğitim bantlarından sonra onları atölye bölümüne aldık ve üretim sürecinde bazı boşluklar oluştu, bu yüzden fason işler de almaya karar verdik.” Bu söylem, ucuz işgücü olarak istihdam edilen kadınların başarı hikâyelerinin desteklendiğini ortaya koymaktadır. Benzer şekilde, bir başka önemli markanın “El Emeği Koleksiyonu” kapsamında ürettiği 2017 İlkbahar-Yaz koleksiyonundaki nakış işleri de ÇATOM'lar tarafından yapılmaktadır. Bu durum, büyük tekstil ve hazır giyim markalarının, kadınların güçlendirilmesi söylemi çerçevesinde, ticari faaliyetleri için ucuz işgücü elde ettiklerini düşündürmektedir.

Esnek çalışma saatleri ve düşük ücret politikasına rağmen, mevcut ataerkil kodlar içinde, aileye ekonomik fayda sağlayan kadınların kahraman olarak görülmeleri, onların özsaygısını yükseltmekte ve özgüvenli davranmalarına katkı sağ-

lamaktadır. Örneğin, Doğu'da eşinden boşanan ve çocuklarına bakmak zorunda olan bir kadın işçi, *Argande* atölyelerinde çalışmaya başladıktan sonra hayatında önemli değişiklikler olduğunu belirtmektedir: “*Argande* sayesinde hayatımda birçok şey değişti. Öncelikle çocuklarımla eğitimi sağlayabiliyorum. Ayrı bir evim var. Doğu'da boşanıp çocuklarına bakan, ayaklarının üzerinde durabilen kadınların sayısı oldukça azdır. Ancak ben bu zorlukların üstesinden gelebileceğime inandım. Desteklerle birlikte insanın özgüveni ve başarı gücü artıyor.” Ayrıca, *Argande*'nin yöneticisi olan kişi de, başka bir kadının hayatındaki değişimi anlatırken, bu kadının gelir elde etmeye başladıktan sonra babası tarafından fark edildiğini ve evde söz sahibi olduğunu hissettiğini aktarmaktadır. Dolayısıyla, ev içi emeğin değersiz görüldüğü bir toplumsal formasyonda, gelir elde eden kadınların toplum tarafından farklı algılanmaya başladığı ve rol model olma potansiyellerinin güçlendiği söylenebilir.

Bu bağlamda, Güney Akdeniz'deki rejimlerde, devletlerin sosyal sorumluluğunun azalmasıyla birlikte, sermaye destekli projelerin ve sosyal yardımların ön plana çıktığını yeniden vurgulamak gerekir. Bu projelerin mantığına uygun olarak, kadının güçlendirilmesi söylemi üzerinden özgürleşme olanakları vurgulanırken, toplumsal cinsiyet rolleri çerçevesinde ucuz kadın emeği yeniden üretilmektedir. Ne var ki, bu durumda, güçlendirilmiş ve kahramanlaştırılmış süper kadının başarısı, ev içi görevlerini yerine getirmesinden ziyade maddi kazancıyla ölçülmektedir. Her ne kadar kadın istihdamı projeleri feministler tarafından kadınların başarı öykülerini destekleyen girişimler olarak değerlendirilse de, bu durum bir yandan görünmeyen emek sömürsünün yeniden üretimini gizemleştirilmekte, diğer yandan da “kadınlara uygun” olarak tanımlanan işler aracılığıyla kadın emeğinin piyasada ucuz bir şekilde değersizleştirilmesi eğilimini güçlendirmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada, Güney Akdeniz rejiminde birey, aile ve devlet arasındaki sorumluluk ilişkisinin kadınlar üzerindeki etkisinin nasıl şekillendiği ve bu durumun Türkiye'deki kadın istihdam politikaları açısından neoliberal değerlere nasıl hizmet ettiği sınıfsal bir sorun olarak ele alındı. 1980 sonrasında, yükselen neoliberal ekonomik, siyasal ve toplumsal ilişkilerin belirleyici olduğu bir tarihsel dönemde, sınıf analizinin geri plana itildiği ve kimlik siyasetinin merkeze yerleştirildiği bir ideolojik-entelektüel dönüşümün yaşandığı belirtilmelidir.

Bu bağlamda, çalışan kadının özgür kadın olduğu sloganıyla çalışma hayatında kadın-erkek eşitliğini hedefleyen liberal feminist yaklaşımın, kadınların özel alan pratiklerindeki sorumluluklarını ve kadın emeğinin farklı alanlardaki eşitsiz gelişimini irdelememesi eleştirilmelidir. Özellikle kadın istihdam projelerinde ve politikalarında görüldüğü üzere, kadının çalışma hayatındaki konumu, hiçbir zaman hane içindeki hiyerarşiden bağımsız düşünülmemiş, aksine çalışma hayatı

hane içi düzeni bozmayacak şekilde yapılandırılmıştır. Fraser'ın feminist ideal-lerin neoliberal küreselleşmeye nasıl hizmet ettiğine dair eleştirisi çok değerlidir. Özellikle yoksul kadınlara yönelik olarak hayata geçirilen kadın istihdamı projeleri, kadınlık rolüne dayalı iş kurma deneyimleri ve mikro kredi destekleri, kadını hem evin kahramanı olarak mitleştirmekte hem de neoliberal genişleme döneminde piyasayı canlandıran aktörlerden biri haline getirmektedir.

Böylelikle, neoliberal söylem, geleneksel kadın rollerini yeniden üreten ideolojik-kültürel yapılardan uzaklaşmaksızın, kadınları özgürleşmenin öznelere olarak sunmaktadır. İstihdam projelerinin devlet yerine sivil toplum kuruluşları ve çeşitli sermaye kesimleri tarafından yürütülmesi ve proje odaklı toplumsal ilişkilerin günümüzde neoliberal bir devlet politikası haline gelmesi bu söylemin yaygınlaşmasını desteklemektedir. Bu politikanın bir sonucu olarak yeni bir girişimci profili ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu gelişmeler, emeğin yeniden üretiminde kadınlara atfedilen geleneksel sorumluluk formlarının sürdürülmesine ve değersizleştirilen kadın emeğine sembolik değerler eklenmesine katkıda bulunmaktadır. Sembolik ödüller, kadınların toplumda daha fazla görünür olmalarını ve katkılarının takdir edilmesini sağlamaktadır. Ancak proje odaklı toplumsal ilişkiler girişimciliği ekonomik faaliyetin merkezine koymakta ve girişimcilik mantığı da kadınların güçlendirilmesine yönelik politikalar aracılığıyla yaygınlık kazanmaktadır.

Sonuç olarak, proje temelli toplumsal ilişkilerin izlenen neoliberal politikaların bir sonucu olarak ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Kadın girişimci projeleri, bir yandan kadınların güçlendirilmesini toplumsal cinsiyet rollerinin mevcut sınırları içinde sağlamaya odaklanırken, diğer yandan kadınların ev içi sorumluluklarını korumaya yönelik politika ve projelerin desteğine de ihtiyaç duymaktadır.

Kaynakça

- Anneminişi. <http://www.anneminişi.org/tr/Anasayfa.aspx>. Erişim Tarihi: 30.05.2023.
- Abrahamson, P. (1991) "Welfare and Poverty in the Europe of the 1990s: Social Progress or Social Dumping?", *International Journal of Health Services*, 21, 2, 237-264.
- Amin, S. (2018) *Modern Imperialism, Monopoly Finance Capital, and Marx's Law of Value*, New York: Montly Review Press.
- Baran, P. ve Sweezy P. (1968) *Monopoly Capital: An Essay on the American Economic and Social Order*, New York ve London: Modern Reader PaperBacks.
- Bonoli, G. (1997) "Classifying Welfare States: A Two-dimension Approach", *Social Policy*, 26, 3, 351-372.
- Boyer, R. (1990) *The Regulation School: A Critical Introduction*, New York: Columbia University Press.
- Dedeoğlu, S. (2009) "Eşitlik mi Ayrımcılık mı? Türkiye'de Sosyal Devlet, Cinsiyet Eşitliği Politikaları", *Çalışma ve Toplum*, 2, 41-54.
- Durand, J.P. (1997) "Fragmented Responses to the Crisis of Regulation", *After Fordism* (der. R. Boyer ve J.-P. Durand), London: Macmillan Press Ltd. 69-79.
- Esping-Andersen, G. (1990) *The Three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge: Polity Press.
- European Bank (2023) <https://ebrdwomeninbusiness.com/home.xhtml?country=TR&language=tr>. Erişim Tarihi: 30.05.2023.
- Flora, P. ve Heidenheimer, A. J. (2017) *The Development of Welfare States in Europe and America*, New Brunswick: London: Transaction Publishers.
- Fraser, N. (1994) "After the Family Wage: Gender Equity and the Welfare State", *Political Theory*, 22, 4, 591-618.
- Fraser, N. (2009) "Feminism, Capitalism and the Cunning of History", *New Left Review*, 56, 56, 97-117.
- Gal, J. (2010) "Is There an Extended Family of Mediterranean Welfare States?", *Social Policy*, 20, 4, 283-300.
- Gordon, L. (1990a) "The New Feminist Scholarship on the Welfare State", *Women, the State, and Welfare* (der. L. Gordon), Wisconsin: University of Wisconsin Press, 9-36.
- Gordon, L. (1990b) "The Welfare State: Towards a Socialist-Feminist Perspective", *Socialist Register*, 26, 171-200.
- Gökbayrak, Ş. (2009) "Refah Devletinin Dönüşümü ve Bakım Hizmetlerinin Görünmez Emekçileri Göçmen Kadınlar", *Çalışma ve Toplum*, 2, 55-82.
- Hoggart, L. (2005) "Neoliberalism, the New Right and Sexual Politics", *Neoliberalism: A Critical Reader* (der. A. Saad-Filho, ve D. Johnston), London: Pluto Press, 149-156.
- İŞKUR. (2012, Ocak-Şubat-Mart) *Kadın İstihdamı*.
- Jessop, B. (1991) "The Welfare State in the Transition from Fordism to Post-Fordism", *The Politics of Flexibility: Restructuring State and Industry in Britain, Germany and Scandinavia* (der. B. Jessop), Cheltenham: Edward Elgar, 82-104.
- Jessop, B. (1998) "Nationalstaat, Globalisierung, Gender", *Geschlechterverhältnisse im Kontext politischer Transformation* (der. E. Kreisky ve B. Sauer), 28, VS Verlag für Sozialwissenschaften, 262-292.
- Jessop, B. (2005) *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, İstanbul: İletişim.
- KSGM (2018) *Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü Tamamlanan Projeler*. https://www.aile.gov.tr/KSGM/PDF/ksbg_tamamlanan_projeler_ekim_2018.pdf. Erişim Tarihi: 30.05.2023.
- Koray, M. (2008) *Sosyal Politika*, Ankara: İmge Kitabevi.

- Kremer, M. (2007) *How Welfare States Care: Culture, Gender, and Parenting in Europe*, Copenhagen: Amsterdam University Press.
- Leibfried, S. (2005) "Towards a European welfare state? On integrating poverty regimes into the European Community", *New Perspectives on the Welfare State in Europe* (der. C. Jones), London ve New York: Routledge. 120-144.
- Lewis, J. (1992) "Gender and the Development of Welfare Regimes", *Journal of European Social Policy*, 2,3, 159-173.
- Lipietz, A. (1985) The Globalization of the General Crisis of Fordism, *IDS Bulletin*, 6-11.
- Lipietz, A. (1999). Working for World Ecological Sustainability: Towards a "New Great Transformation", *The Future of the Global Economy: Towards a Long Boom?* Paris: OECD. 139-167.
- Lipset, S. M. (1960) *Political Man: The Social Bases of Politics*, New York: Doubleday&Company.
- Mandel, H. (2010) "Understanding Gender Economic Inequality Across Welfare Regimes", *Children, Gender and Families in Mediterranean Welfare States* (der. M. Aizenstadt ve J. Gal), Heidelberg London New York: Springer, 35-55.
- McNally, D. (2011) *Global Slump: The Economics and Politics of Crisis and Resistance*, Oakland: PM Press.
- Mink, G. (1990) "The Lady and the Tramp: Gender, Race, and the Origins of the American Welfare State", *Women, the State and Welfare* (der. L. Gordon), Wisconsin: The University of Wisconsin Press, 92-123.
- Nelson, B. J. (1990) "The Origins of the Two-Channel Welfare State: Workmen's Compensation and Mothers' Aid", *Women, the State and Welfare* (der. L. Gordon), Wisconsin: The University of Wisconsin Press. 123-152.
- O'Connor, J. S. (1993) "Gender, Class and Citizenship in the Comparative Analysis of Welfare State Regimes: Theoretical and Methodological Issues", *The British Journal of Sociology*, 44, 3, 501-518.
- Orloff, A. S. (1993) "Gender and the Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States", *American Sociological Review*, 58, 3, 303-328.
- Öksüz, N. (2012, Şubat-Mart), *Editörden- Kadın İstihdamı*, İşkur.
- Özkan, F. (2012) "Argande büyümüş, tanrıçalığını hak etmiş", <https://www.aksam.com.tr/yazarlar/fundaozkan/argande-buyumus-tanricaligini-hak-etmis-5865y/haber-195247> . Erişim Tarihi: 01.06.2023.
- Özüğürlü, A. (2019) "Giriş: 21. Yüzyıl Feminizmine Doğru", *21. Yüzyıl Feminizmine Doğru: Neoliberalizmin Ötesinde Bir Kadın Hareketi İçin Tartışmalar* (der. A. Özüğürlü), İstanbul: NotaBene Yayınları, 13-27.
- Ruggie, M. (1984) *The State and Working Women: A Comparative Study of Britain and Sweden*, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Sainbury, D. (1996) *Gender, Equality and Welfare States*, New York: Cambridge University Press.
- Sainbury, D. (1997) *Gendering Welfare States*, London: Sage Publication Ltd.
- Savran, S. (2009/2010) "Keynesçilik, Fordizm, 'Refah Devleti'", *Devrimci Marksizm*, 86-129.
- Saybaşıllı, K. (1992) *İktisat, Siyaset, Devlet ve Türkiye*, Ankara: Bağlam.
- Sharma, A. (2008) *Logics of Empowerment, Development, Gender, and Governance in Neoliberal India*, Minneapolis ve London: University of Minnesota Press.
- Siarof, A. (1997) "Work, Welfare and Gender Equality: A New Typology", *Gendering Welfare States* (der. D. Sainbury), London: Sage Publication Ltd, 82-100.
- Şahin, H. (2015) "Yoksullukla Mücadelede Mikrokredi Yöntemi", *Her Yönüyle Dernekler Dergisi*, 30.
- T.C. Başbakanlık Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü (2008) 2008 Mali Yılı Performans Programı.
- T.C. ÇSGB Strateji Geliştirme Başkanlığı (2011) Bakanlığımız ve İlgili Kuruluşlarca Yürütülen Projeler. 1-114.

- T.C. Sosyal Güvenlik Kurumu Başkanlığı (2015) Evde Çocuk Bakım Hizmetleri Yoluyla Kayıtlı Kadın İstihdamının Desteklenmesi Projesi. <https://www.sgk.gov.tr/Content/Post/1614aae2-961b-4cd9-97fb-5cc0f2def657/Evde-Cocuk-Bakim-Hizmetleri-Yoluyla-Kayitli-Kadin-Istihdaminin-Desteklenmesi-Operasyonu-2022-05-12-10-36-2>. Erişim Tarihi: 29.05.2023.
- Trifiletti, R. (1999) "Southern European Welfare Regimes and the Worsening Position of Women", *Journal of European Social Policy*, 9, 1, 49-64.
- TMK. "Türkiye'nin Mühendis Kızları", <https://www.turkiyeninmuhendiskizlari.com/m/tmk-hakinda.php>. Erişim Tarihi: 29.05.2023.
- Ülgen, G. ve Arda Özalp, L. F. (2017) "Refah Rejimleri Sınıflandırma Çalışmaları: Cinsiyet Boyutları", *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 39, 2, 637-656.
- van Kersbergen, K. (2005) *Social Capitalism: A Study of Christian Democracy and The Welfare State*, London ve New York: Routledge.
- von Hayek F. (1999) *Kölelik Yolu*, Ankara: Liberte.
- Wedderburn, D. (1965) "Facts and Theories of the Welfare State", *The Socialist Register*, 127-146.